

krajní křídla budovy a ve střední části byla hlavní budova propojena spojovací chodbou se samostatnou budovou tělocvičny a kaplí. K realizaci další etapy již nedošlo a zaslepené otvory tak zůstanou pouhou upomínkou příprav na dokončení původního ambiciózního návrhu.

V obecné rovině je možné shrnout, že každá stavba (a památka tím spíše) je i jistou formou interaktivní edukační pomůcky, která nám pomáhá pochopit, jak se v době jejího vzniku žilo, jak lidé uvažovali, kde hledali inspiraci pro své návrhy, jaké řemeslné zručnosti či technologické úrovně dosáhli. V garanci uchování a zprostředkování tohoto poznání nejenom odborné veřejnosti pak lze spatřovat nezastupitelný smysl moderní památkové péče.

↑ Obr. 5. Vimperk, Pražská čp. 167, základní škola, uliční fasáda po obnově, foto: autor, 2019

← Obr. 6. Vimperk, Pražská čp. 167, základní škola, detail zazděného dveřního otvoru a původní živěné izolace, foto: autor, 2017

1 Schwerdtnerovy plány jsou uloženy ve Státním okresním archivu Prachatic, Archiv města Vimperk, Dívčí měšťanská škola, školní kronika 1896–1915, příloha (plány, stavební deník z let 1897–1899), *Bauplan Mädchen Volks- und Bürgerschule in Winterberg, Pilsen 1897*. Prameny zachytil MÜLLER, Jan, *Vimperk, Pražská čp. 167 – základní škola. Historický průzkum*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, PD 8809.

2 Srov. VOSTŘELOVÁ, Věra – LAŠTOVIČKOVÁ, Věra – VYBÍRAL, Jindřich, *Cizí dům? Architektura českých Němců 1848–1891 / Ein fremdes Haus? Die Architektur der Deutschböhmen 1848–1891*, Praha 2015, katalog je dostupný online na <https://cizidum.umprum.cz/cz/home/architect/605> [1. 10. 2019]. Je zde mylně uvedeno, že se Schwerdtnerův plán týkal vimperské chlapecké školy.

Pohřební kočár na židovském hřbitově v Jindřichově Hradci

Blanka Rozkošná

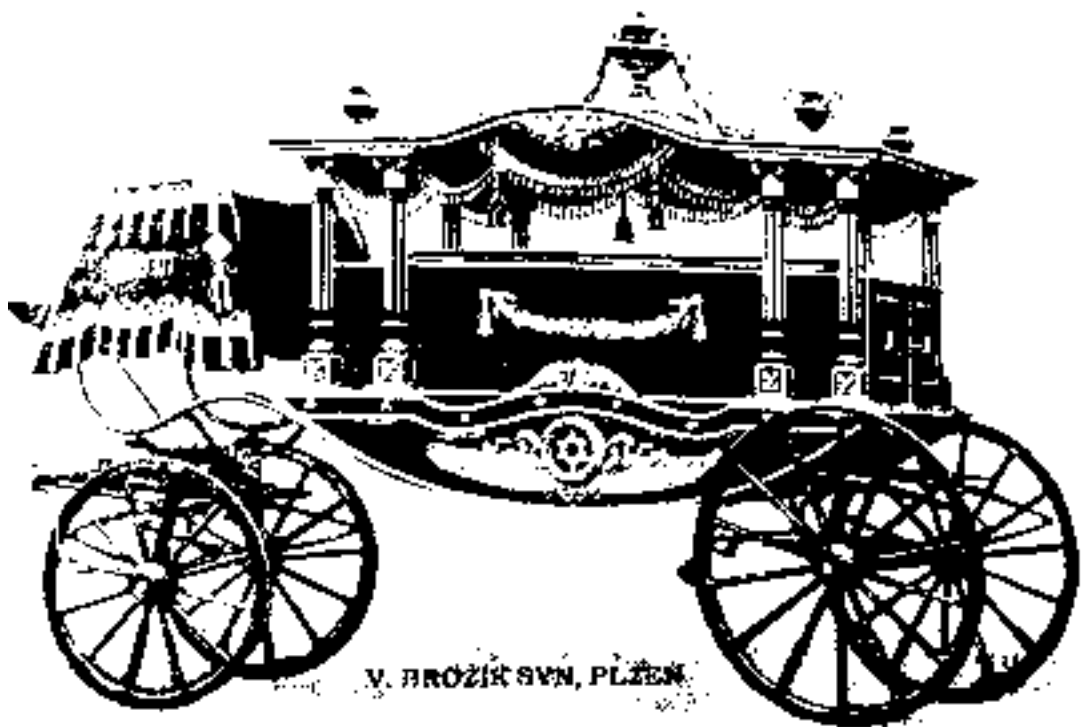
Kočáry, jak je dnes chápeme, se vyvinuly nejspíše v Uhrách, v písemných pramenech je tento typ jednoduchého lehkého vozu s natáčivou přední osou, dvířky a stupátky poprvé doložen roku 1487 v obci Kocs nedaleko dnešního Györu, kudy vedla cesta z Budapešti do Vídně. Odtud se také nejspíše dochovalo označení tohoto vozu jako kočár (německy *Kutsche*, francouzsky *coche* nebo anglicky *coach*).¹ S jejich používáním je spojeno zrychlení dopravy osob, které trvalo po dobu následujících čtyř století.² Od pozdního středověku se stavěly pro potřeby panovníků a jejich doprovodu slavnostní zdobené kočáry určené k reprezentaci. V Evropě jsou dva nejstarší zcela dochované slavnostní kočáry prezentované v pevnosti nad městem Coburg v Bavorsku.³ Nejstarším kočárem v Čechách je zlatý eggenberský vůz z roku 1638, který je možné vidět na zámku Český Krumlov.⁴

Bohatě zdobené, nádherné, ale těžké karosy vyráběné v 17. a 18. století vystřídaly v 19. století moderní lehčí kočáry, vznikaly nové tvary cestovních i městských vozů a stavěly se také kočáry pohřební. Pohřební vozy se v prostředí venkovských židovských obcí vyskytovaly běžně a prakticky se používaly ještě v meziválečném období. Některé jsou proto známy z fotografií – například v Polné. V důsledku válečných a zejména poválečných událostí většina z nich zanikla, sloužily k různým účelům, většinou byly zničeny, nelze vyloučit ani jejich vývoz do zahraničí. Do současnosti se v Čechách dochovalo jen pět exemplářů židovských pohřebních vozů. Vedle kočáru jindřichohradeckého jde o pohřební kočár z Brandýsa nad Labem (za kulturní památku byl prohlášen koncem roku 2011), který byl postaven nejspíše ve druhé polovině 19. století.⁵ Jsou to jediné dva kočáry dochované v autentické podobě a na původních místech. Kočár nacházející se původně na židovském hřbitově v Hořicích v Podkrkonoší byl počátkem devadesátých let 20. století převezen do márnice v Heřmanově Městci, kde je vystaven dodnes. Byl velmi poškozený a v současné době se jedná z velké míry o repliku původního kočáru. V moravském Mikulově je možné vidět v obřadní síni židovského hřbitova židovský pohřební kočár, který je zapůjčený ze slovenské Senice.

Další dva pohřební kočáry se nacházejí ve sbírkách Památníku Terezín. Jeden z nich původně patřil židovské obci v Bzenci, odkud pochází druhý, není známo. Pohřební kočáry byly za války z jednotlivých židovských obcí převáženy do terezínského ghetta, kde z nich byly odstraňovány zdobné prvky, a následně sloužily jako univerzální dopravní prostředek nejen pro převoz zemřelých, ale i pro dopravu starých a nemocných. Užívaly se též pro zavazadla a potraviny. Taženy bývaly lidmi.⁶

Obr. 1. Fotografie pohřebního kočáru zaslaná ve firemní nabídce plzeňské firmy Václava Brožíka židovské obci v Berouně, nedatováno, zdroj: NTM, Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, rkp. Zdenka Chyliková, Václav Brožík a synové v Plzni

Obr. 2. Kresba pohřebního kočáru v nabídce rozesílané židovským obcím od plzeňské firmy Václava Brožíka, nedatováno, zdroj: NTM, Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce, rkp. Zdenka Chylíková, Václav Brožík a synové v Plzni, inv. č. 791/503-170

V jižních Čechách je dochováno také několik křesťanských pohřebních kočárů. Jeden z nich se nachází ve sbírkách Husitského muzea v Táboře, uložený je ve Veselí nad Lužnicí. Další kočár je ve správě Národního památkového ústavu a pochází z Chřeštic, nyní je vystavený v areálu vimperského zámku. Ve sbírkách volyňského muzea se nacházejí dva pohřební kočáry a torzo třetího, jeden z nich byl postaven v letech 1873–1874 ve Volyni, druhý pochází pravděpodobně z Nepomuku.⁷ Další pohřební kočár přechovával pohřební služba v Křemži. V žirovnickém muzeu je možno obdivovat pohřební kočár původem ze Strmilova. Další je možné vidět v soukromém muzeu v Pořežanech. Taktéž v soukromém vlastnictví se nachází pohřební kočár v Nových Hradech; postaven byl roku 1895 a používal se až do šedesátých let minulého století.⁸ Pohřební kočáry jsou samozřejmě vystaveny také mimo území jižních Čech, např. pohřební vůz původem z Mutěné je dnes instalován v muzeu na hradě v Domažlicích, několik pohřebních kočárů je možné vidět v soukromém muzeu v Čechách pod Kosířem. V nedalekém Rakousku rozhodně stojí za pozornost velmi cenný pohřební kočár z plzeňské Brožíkovy dílny, který je vystaven v soukromém muzeu sběratele kočárů a dalších dopravních prostředků J. Grubera v hornorakouském Grossramingu, stejně tak jako kočár uložený v muzeu kočárů v dolnorakouském městě Laa an der Thaya.

Kočár dochovaný v Jindřichově Hradci nebyl prvním vozem užívaným při pohřebních ceremoniích jindřichohradecké židovské obce. Víme totiž, že v říjnu roku 1919 přibýlo do pokladny pohřebního bratrstva čtyři sta korun za prodaný starý pohřební vůz.⁹ Nicméně kdy přesně se podařilo pořídit stávající kočár jindřichohradeckého pohřebního bratrstva, není známo. Nedochoval se žádný doklad o jeho zakoupení, dle analogií lze usuzovat, že byl vyroben nejspíše v poslední čtvrtině 19. století. V průběhu restaurování bylo mimo jiné zjištěno, že některá kola byla vyměněna, s největší pravděpodobností tak došlo ke ztrátě štítku výrobce, který býval umístěn v náboji kol. Na oji se dochoval štítek se jménem J. Kubína, který s největší pravděpodobností neodkazuje na výrobce, ale na řemeslníka, který kočár opravoval.

↑ Obr. 3. Heřmanův Městec, márnice židovského hřbitova, pohřební kočár původně užívaný v podkrkonošských Hořicích, foto: autorka, 2019

← Obr. 4. Památník Terezín, židovský kočár vystavený v expozici, foto: autorka, 2019

V průběhu prvních tří desetiletí 20. století kočár prošel několika opravami. V září roku 1909 byl vyroben jeden pár nových kočárových luceren; 30. září toho roku si za ně nechal zaplatit šedesát korun sklenář Ottokar Winternitz z Jindřichova Hradce.¹⁰ Za opravu pohřebního vozu bylo 11. října 1922 zaplacené kováři K. Reissnerovi 70 korun. Doklad nezachytil specifikaci prací.¹¹ V listopadu 1924 vystavil účet na sto korun sedlář a lakýrník Jan Roubal. Na doklad napsal, že pohřební vůz opravil černou barvou, lakem a bronzem, dodal dva nové řemeny a dva nové šrouby. V říjnu 1925 byla opravena svítlna (z dokladu vyplývá, že byla celá rozmontována a znovu smontována). Klempíř Felix Hanek z Jindřichova Hradce požadoval za tuto práci 42 korun a 84 haléřů. Poslední rozsáhlejší opravy

byly zaznamenány na jaře roku 1927. V dubnu vystavil účet na 958 korun a 48 haléřů sedlář Jan Roubal. Za vyspravení, nalakování a opatření bronzovým nátěrem požadoval 500 korun, dalších 372 korun stálo zhotovení čtyř nových černobílých střapců a nových třásní na bok v délce 1,6 metru a oprava čtyř vložek do kol. Podkovář V. Matoušek, který ukul nová ramena podvozku, předělal pod ně vzpěry, sesadil podvozek, napnul a dodal dvanáct nových šroubů, si účtoval 69 korun a 4 haléře. V květnu 1927 se 178 korun a 50 haléřů platilo za opravu pohřebního vozu Františku Macháčovi z Jindřichova Hradce, který měl ve městě firmu na výrobu kočárů, vozů, bryček a autokaroserií. Ve specifikaci prací nalezneme zvýšení truhly na voze, nová dvířka k truhle, zabezení vozu po stranách, novou podlahu na vysunovací desce, nové prkno do vnějších dveří a jeden pár nových řemenů. Zřejmě jednou z posledních drobných prací byla oprava vozové lucerny v únoru roku 1929, která zahrnovala čtyři nová skla, vyrovnání a sletování. Opravu provedl klempíř Felix Hanek a za práce dostal zaplacen 19 korun. Tentýž řemeslník provedl drobnou opravu lucerny také v březnu roku 1932.

Kočár byl uložený nejprve v kolně, která stávala při starší hřbitovní budově, po postavení nové obřadní síně pak v jejím přístavku. Používal se k pohřbům v Jindřichově Hradci minimálně do poloviny třicátých let 20. století, byl tehdy zapůjčován i k pohřbům do Nové Včelnice nebo Kardašovy Řečice. Koně si pohřební bratrstvo půjčovalo od jindřichohradecké firmy Stampf¹², později od Samuela Kohna.¹³ V té době již ale začaly být využívány – zejména pro zámožnější vrstvy lidí, jak o tom svědčí účty – pohřební automobily.

Jen několik let po postavení obřadní síně došlo k ustavení tzv. protektorátu Čechy a Morava, v němž docházelo ke stále častějším perzekucím obyvatel židovského původu, které vyústily v deportace a faktický zánik většiny židovských komunit. Jejich movitý majetek byl velmi výběrově soustřeďován do Prahy, většinou byl ale za války nebo po ní rozkraden. Také hřbitovy zůstaly opuštěny a chátraly. Tento stav trval téměř po celou druhou polovinu 20. století. Teprve v devadesátých letech se židovské obce počaly ujímat svého majetku a napravovat jeho mnohdy žalostný stav. Tento proces se týkal i areálu židovského hřbitova v Jindřichově Hradci. V roce 2000 byly obnoveny střechy přístavků obřadní síně. V jednom z nich se stále nacházel pohřební kočár. Opravou bylo dosaženo alespoň základního přijatelného prostředí pro jeho uložení.

Snahy o restaurování kočáru se sice datují do počátku devadesátých let, prvním krokem k jeho záchraně se ale stalo až prohlášení movitou kulturní památkou 7. června 2012.¹⁴ V odůvodnění rozhodnutí se uvádí, že je „významným dochovaným nositelem židovské pohřební tradice“. Oceněný byl zejména „vysoký stupeň dochování v původních tvarech a rozměrech, včetně unikátních zdobných a řemeslných prvků, jako jsou držáky na svícny, dřevěné sloupky, textilní doplňky a jiné“. Součástí rozhodnutí je rovněž popis památky, který si pro svou preciznost zaslouží delší citaci: „Pohřební kočár se skříňovou otevřenou korbou se čtyřmi dvojicemi plasticky vyřezávaných sloupků se stylizovanými korintskými hlavicemi a kanelovanými dřívky má v korbě vloženou černou rakev se stříbrnými festony a rozetami, spočívající na vložených mářách zasunutých do postranních drážek. Spodek kočáru je v zadní části opatřen vyklápěcími dvířky, jimiž se rakev s mářami při jízdě zajistila proti vysunutí.

Spodek korby je oblý, elegantní svým eliptickým tvarem, rohové sloupky nesou hladkou rovnou střechu. Na každém rohu střechy byly původně umístěny čtyři čučky v podobě stylizovaných pochodní či věčných světél v rozetě s listovým dekorem. Boky korby zdobily vavřínové věnce se stuhou, esovité ornamenty se stáčenými listy akantu a znak (pohřebního bratrstva?) v zavíjené kartuši. Tyto zdobné detaily jsou vyřezávané z měkkého dřeva, opatřeny stříbrnou a černou polychromií. Dnes jsou na korbě dochovány jen fragmenty výzdoby, věnec je pouze na pravé straně korby, některé odlomené kusy jsou uloženy v korbě, část bude asi nenávratně ztracena. K doplňkům ještě náleží kovové esovité držáky na lucerny nad sedadlem kočího. Kočár je typem vozu konstruovaného na odděleném předním a zdaním podvozku. Přední podvozek je tvořen nápravou s mechanismem otočným kolem své osy s vychýlením přibližně 30 stupňů do obou stran. Přední kola jsou odpružena eliptickými listovými péry posazenými na osu kol, shora

Obr. 5. a 6. Jindřichův Hradec, přístavek obřadní síně, pohřební vůz, přední a zadní strana, foto: autorka, 2015

nasedá otočná náprava s připojenou korbou. K přednímu podvozku jsou připojeny váhy na připahání koní. Před korbou je umístěn nekrytý kozlík pro kočího. Na kozlíku je pevný plastický formovaný kryt s textilním potahem, ozdobnou drapérií a třapci. Tento poměrně celistvě dochovaný pokryv kozlíku je kónického tvaru na obdélném půdorysu s trojitě zaoblenými rohy evokujícími drapérii. Jeho tvar je tvořený kovovou kostrou vyztuženou papírovým kartonem. Pokryv je potažen černým sukem, doplněným dvouřadovým lemováním z široké černobílé porty s dlouhými třásněmi. Na vyztužených rozích jsou aplikovány pletence ze stáčených šňůrek s velkými černobílými třapci. Dochovány jsou pouze dva ze čtyř střapců. Potah je zaprášen a místy potrhán, kostra s kartonovou výztuží není výrazně poškozena.

Zadní kola mají eliptická listová péra, na která přímo dosedá zadní část korby. Kočár má na zadním kole špalíkové brzdy ovládané klikou u kozlíku, jejíž kovové táhlo je protaženo krytem kozlíku a vnitřkem korby kočáru.¹⁵

Druhým krokem, který následoval, byla žádost zástupce vlastníka o vydání závazného stanoviska k obnově kulturní památky.¹⁶ Součástí této žádosti byly i restaurátorské záměry, na jejichž základě vydal 12. června 2015 Městský úřad v Jindřichově Hradci rozhodnutí.¹⁷ Restaurování pohřebního kočáru bylo spolufinancováno jeho vlastníkem – Židovskou obcí v Praze. Vzhledem k jejím omezeným finančním možnostem a významu památky bylo opakovaně využito prostředků *Programu restaurování movitých kulturních památek* Ministerstva kultury. Práce, které probíhaly pod odborným dohledem zástupce českobudějovického pracoviště Národního památkového ústavu,¹⁸ byly rozloženy do tří ročních etap uskutečněných v letech 2016–2018.¹⁹

Kočár se kvůli restaurování převezl do ateliéru, kde restaurátoři demontovali textilní, kožené i dřevěné části, zbavili je nečistot a kovový podvozek rozložili na jednotlivé součásti, které stabilizovali proti korozi. Kožené součásti byly penetrovány.²⁰ Dřevěná kola stejně jako další dřevěné součásti kočáru (jeho dvojité dno, boky, rakev, osm sloupků zdobených kanelami a řezanými hlavicemi, střeška s vázou a dalšími dřevěnými ozdobami i ozdoby na bocích kabiny) byly silně napadeny dřevokazným hmyzem. Proto byly chemicky ošetřeny a petrifikovány. Chybějící části byly následně dořezány na základě analogie s dochovanými prvky. Závěrečným krokem bylo doplnění černého nátěru, stříbrnění a retuše.²¹ Také textilní draperie a kozlík byly silně znečištěny, proti plísni byly ošetřeny v etylenoxidové komoře. Následovalo etapové čištění jednotlivých prvků a port v lázni, podložení trhlin a poškozených míst vlněným sukem, zpevnění a doplnění uvolněných port a rozet, zhotovení replik chybějících střapců, barvení nových prvků, přišití všech aplikací a zpětná montáž. Také lakované plátno kozlíku bylo očištěno a konzervováno.²² Po skončení restaurátorských prací byl v červenci 2018 převezen pohřební

kočár do obřadní síně v Jindřichově Hradci, závěrečná montáž proběhla v říjnu 2018. Následně byl kočár vystaven v poměrně velkých prostorách obřadní síně, kde se již delší dobu nachází stálá expozice věnovaná židovskému osídlení na Jindřichohradecku, zejména dochovaným hřbitovům.²³

Obr. 7. a 8. Jindřichův Hradec, obřadní síň židovského hřbitova, pohřební vůz po restaurování, detail přední části a celý vůz zepředu, foto: Pavel Körner, 2019

Obr. 9. Jindřichův Hradec, obřadní síň židovského hřbitova, pohřební vůz po restaurování zezadu, foto: Pavel Körner, 2019

- 1 HLAVAČKA, Milan, *Cestování v éře dostavníku. Všední den na středověkých cestách*, Praha 1996, s. 37.
- 2 LUSTIG, Alois – JEZDINSKÝ, Jaroslav, *Od dřevěného kola k automobilu*, Praha 1938, s. 77.
- 3 GELBHAAR, Axel, *Von Kobeln, Kutschen und Karossen*, Coburg 2003.
- 4 SOJKA, Jaroslav, *Zapřažená krása. Kočáry, saně a nosítka 18.–20. století*, Praha 2014, s. 6;
- 5 CICHROVÁ, Kateřina, Jan Antonín I. z Eggenbergu v roce 1638 – římská mise ve „zlatém voze“ a co po ní zůstalo, in: *Ve znamení Merkura. Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, PAVELEC, Petr – GAŽI, Martin – HAJNÁ, Milena (edd.), České Budějovice 2020, s. 282–294.
- 6 Archiv Matana, a. s., rozhodnutí Ministerstva kultury České republiky ze dne 13. prosince 2011.
- 7 Památník Terezín, Databáze sbírek sbírkového oddělení Památníku Terezín – trojrozměrný a listinný materiál, inv. č. 8834 a 8883.
- 8 SKALICKÝ, Karel, *Cesty na Malsičku*, Volyně 2010–2011, s. 40.
- 9 Tyto informace sdělil autorce majitel kočáru pan František Hommer v Nových Hradech 20. února 2019.
- 10 Archiv Židovského muzea v Praze, ŽNO Jindřichův Hradec, sign. 47305.
- 11 Archiv Židovského muzea v Praze, ŽNO Jindřichův Hradec, sign. 51011.
- 12 Archiv Židovského muzea v Praze, ŽNO Jindřichův Hradec, sign. 47305.
- 13 Archiv Židovského muzea v Praze, ŽNO Jindřichův Hradec, sign. 51011.
- 14 Archiv Židovského muzea v Praze, ŽNO Jindřichův Hradec, sign. 47902.
- 15 Archiv Matana, a. s., rozhodnutí Ministerstva kultury ČR, č. j. MK 32880/2012.
- 16 Archiv Matana, a. s., rozhodnutí Ministerstva kultury ČR ze 7. června 2012.
- 17 Archiv Matana, a. s., žádost o vydání závazného stanoviska z 15. května 2015.
- 18 Archiv Matana, a. s., rozhodnutí Městského úřadu Jindřichův Hradec z 12. června 2015 (zn. ROZ/24988/My).
- 19 Za cenné rady, připomínky a další spolupráci děkuji Mgr. Dagmar Geršlové. V průběhu restaurování konzultoval zástupce vlastníka i s Václavem Obrem, ředitelem Muzea kočárů se sídlem v Čechách pod Kosířem.
- 20 Archiv Matana, a. s., vyúčtování dotací za roky 2016–2018. Práce prováděli restaurátoři Robert Ritschel (kovový podvozek), Jiří Vaněk (dřevěné části kočáru) a Radka Kalabisová (draperie a kozlík kočáru).
- 21 Archiv Matana, a. s., restaurátorský záměr od Roberta Ritschela z 6. května 2015.
- 22 Archiv Matana, a. s., restaurátorský záměr od Jiřího Vaňky z 6. května 2015.
- 23 Archiv Matana, a. s., návrh na restaurování draperií a kozlíku na pohřebním kočáře od Radky Kalabisové z 5. května 2015.
- 24 Nacházejí se tu také dva velké svícny, které pocházejí z jindřichohradecké synagogy. Blíže Archiv Židovského muzea v Praze, ŽNO Jindřichův Hradec, fotodokumentace synagogy.